

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 452

Rozwój trwały i zrównoważony

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2016

Redakcja wydawnicza: Elżbieta Kozuchowska
Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz
Łamanie: Beata Mazur
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronach internetowych
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2016

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-619-0

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp.....	7
------------	---

Część 1. Teoretyczne aspekty rozwoju trwałego i zrównoważonego

Arnold Bernaciak: Aktualne trendy relacji gospodarka–środowisko w Polsce w układzie presja – stan – reakcja / Current trends of relationships between economy and environment in Poland in a pressure – state – response framework	11
Tadeusz Borys: O dwóch komplementarnych ujęciach nowego paradygmatu konsumpcji / About two complementary approaches of a new consumption paradigm	22
Andrzej Czyżewski, Piotr Kulyk: Kształtowanie rozwoju trwale zrównoważonego w ekonomii rolnej w optyce historycznej i współczesnej / Creating permanently sustainable development in agricultural economics in historical and modern perspective	32
Johannes (Joost) Platje: Efficiency, fragility and unsustainable development / Wydajność, kruchość i niezrównoważony rozwój	46
Łukasz Popławski, Bogusław Kaczmarczyk: Problemy zrównoważonego rozwoju – wycena przestrzeni publicznej / Problems of sustainable development – evaluation of public space	58
Agata Rudnicka: Nowe standardy zarządzania jakością i środowiskiem a zrównoważony rozwój przedsiębiorstwa / New quality and environmental management standards vs. sustainable development of a company	65
Ivan Telega, Maciej Malaczewski: Wzrost gospodarczy, zasoby naturalne oraz środowisko w świetle schumpeterowskiej teorii wzrostu / Economic growth, natural resources and environment in the light of Schumpeterian growth model	74

Część 2. Globalny wymiar rozwoju zrównoważonego

Agnieszka Becla: Problemy ekologiczne a Milenijne Cele Rozwoju w świetle idei zrównoważonego rozwoju / Ecological problems and Millennium Development Goals in the light of the sustainable development idea.....	93
Adam Budnikowski: Wybrane tendencje gospodarki światowej w latach 1946–2016 / Chosen trends of the world economy in the years 1946–2016	106
Stanisław Czaja: Czynniki niedostatecznej realizacji Milenijnych Celów Rozwoju – analiza globalna / Factors of the insufficient realization of Millennium Development Goals – global analysis	115

Eugeniusz Kośmicki: Współczesna globalna sytuacja kryzysowa a możliwości zrównoważonego rozwoju / Contemporary global crisis vs. a possibility of sustainable development	126
Leon Olszewski, Barbara Olszewska: Geoekonomiczne aspekty polityki rozwoju zrównoważonego / Geoeconomic aspects of sustainable development policy	137
Bartosz Ziemblicki: Zrównoważony rozwój z perspektywy prawa międzynarodowego i europejskiego / Sustainable development from the perspective of international and European law	149

Część 3. Problemy rozwoju zrównoważonego w ujęciu sektorowym i lokalnym

Hanna Adamska: Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju na obszarach wiejskich – studium przypadku / Implementation of sustainable development concept on rural areas – case study	165
Anna Bernaciak: Zmiany świadczeń dostarczanych przez ekosystemy w następstwie procesów rewitalizacji w miastach / Changes of the ecosystem services in the process of revitalization in cities	177
Joanna Godlewska: Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju zrównoważonej turystyki na obszarach przyrodniczo cennych / Theoretical and practical aspects of sustainable tourism development in precious natural areas .	185
Krzysztof Posłuszny: Wybrane metody analizy wpływu procesów fragmentacji na emisje środowiskowe / Chosen methods of analysis of fragmentation influence on the environmental emissions.....	197
Stanisław Korenik, Dorota Rynio, Alicja Zakrzewska-Półtorak: Miejski obszar funkcjonalny Wrocławia jako rdzeń województwa dolnośląskiego / Wrocław functional area as the core of the Lower Silesia Voivodeship.....	207
Paulina Legutko-Kobus: Zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako element implementacji rozwoju zrównoważonego na poziomie lokalnym / Management of cultural heritage as implementation of sustainable development at the local level	219
Monika Paradowska: Wyzwania dotyczące współpracy interesariuszy na rzecz zrównoważonego rozwoju transportu w polskich miastach / Challenges for cooperation with stakeholders of sustainable transport in Polish cities	229
Przemysław Skulski: Miejsce przemysłu obronnego w gospodarce – wybrane problemy / The place of defence industry in economy – selected aspects.....	242
Marian Woźniak: Perspektywy i wyzwania turystyki w koncepcji zrównoważonego wykorzystania zasobów naturalnych / Perspectives and challenges of tourism in the concept of sustainable use of natural resources ...	258

Wstęp

Pojęcie trwałości w gospodarowaniu pojawiało się już kilkaset lat temu. W 1713 r. posługiwał się nim H.C. Carlowitz w odniesieniu do gospodarki leśnej, a w XIX wieku G.P. Marsh w relacji do niekorzystnych skutków rozwoju gospodarczego. Termin „rozwój trwały i zrównoważony” (*sustainable development*) oficjalnie po raz pierwszy pojawił się podczas Konferencji Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) w Sztokholmie w 1972 r. Od tamtego czasu powstało wiele definicji tego procesu, a większość z nich nawiązuje do tej, którą przedstawiono w *Raporcie Komisji Brundtland „Nasza wspólna przyszłość”* w 1987 r. Według niej rozwój trwały i zrównoważony opiera się na zaspokajaniu potrzeb teraźniejszości bez ryzyka uniemożliwienia zaspokajania potrzeb przyszłych pokoleń.

Prawo przyszłych pokoleń do zaspokajania ich potrzeb rozwojowych implikuje potrzebę stworzenia określonych ram instytucjonalno-prawnych stymulujących zmiany działalności ekonomicznej i społecznej w kierunku ochrony zasobów środowiska. Polityka rozwoju zrównoważonego jest formułowana i wdrażana w skali globalnej, regionalnej, makroekonomicznej i lokalnej. Niniejsze opracowanie ma na celu wskazanie współczesnych trendów zmian jej podstaw teoretycznych, a także charakterystykę wybranych obszarów działań realizacyjnych.

Pierwsza część opracowania obejmuje teoretyczne, wielowymiarowe aspekty rozwoju trwałego i zrównoważonego. Zawiera odniesienia do nowego paradygmatu konsumpcji (jako jednego z podstawowych procesów gospodarczych), zmian relacji gospodarka-środowisko wraz ze sposobami ich identyfikacji, a także problemów nierównoważenia rozwoju. Opisano również wkład teorii zrównoważonego rozwoju do ekonomii rolnej, a następnie elementy zastosowań owej teorii w wycenie przestrzeni publicznej i funkcjonowaniu przedsiębiorstwa.

Drugą część opracowania poświęcono prawnym, politycznym i praktycznym problemom rozwoju trwałego i zrównoważonego w wymiarze globalnym. Problemy te zaprezentowano zarówno w perspektywie historycznej, jak i współczesnej w odniesieniu do kryzysu ekonomicznego i wiodących inicjatyw międzynarodowej polityki rozwoju. Poruszono też aspekty geoekonomiczne.

Trzecią i ostatnią część poświęcono problematyce rozwoju zrównoważonego w ujęciu sektorowym i lokalnym. Koncepcje równoważenia rozwoju poszczególnych sektorów gospodarki czy obszarów funkcjonalnych wyrastają z szerszego nurtu myśli ekonomicznej. W tym sensie są częścią i swoistym rozwinięciem (lub uszczegółowieniem) teorii rozwoju zrównoważonego. W wymiarze sektorowym w niniejszym opracowaniu uwzględniono przemysł, rolnictwo, transport i turystykę z uwzględnieniem polityk regulujących te dziedziny życia gospodarczego. W ukła-

dzie terytorialnym odniesiono się do uwarunkowań rozwoju obszarów miejskich i terenów wiejskich.

Prezentowane artykuły stanowią wkład do dyskusji nad ewolucją teorii rozwoju zrównoważonego i możliwościami jej urzeczywistnienia w praktyce, nad uwarunkowaniami wdrażania działań formułowanych na szczeblu Unii Europejskiej oraz na poziomie państw członkowskich (w tym adresowanych do podmiotów w skali lokalnej). Dotyczy to zarówno polityk makroekonomicznych, jak i sektorowych – w tym polityki środowiskowej. Skuteczność i efektywność tych działań może być odpowiedzią na wiele współczesnych wyzwań gospodarczych, społecznych i politycznych.

Karol Kociszewski

Eugeniusz Kośmicki

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
e-mail: e.h.kosm@gmail.com

WSPÓŁCZESNA GLOBALNA SYTUACJA KRYZYSOWA A MOŻLIWOŚCI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

CONTEMPORARY GLOBAL CRISIS VS. A POSSIBILITY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

DOI: 10.15611/pn.2016.452.11

Streszczenie: Współcześnie dostrzega się różnorodne sytuacje kryzysowe w zakresie gospodarki, społeczeństwa czy stanu środowiska. Pojawiają się nawet takie koncepcje, jak „globalne społeczeństwa ryzyka” czy „wieczny kryzys” jako opis takiego stanu. Cechą charakterystyczną gospodarki pozostają nadal kryzysy finansowe i gospodarcze, zazwyczaj już o charakterze globalnym. Sytuacja taka wiąże się ze współczesnym wzorcem akumulacji kapitału. Charakterystyczny jest kryzys Unii Europejskiej zawieszony pomiędzy koncepcją neoliberalizmu a narastaniem zjawisk nacjonalizmu w różnych krajach unijnych. Zagrożone zostają nawet dotychczasowe wspólnotowe regulacje Unii, a tym samym dalszy jej rozwój. Współcześnie można stwierdzić ilościowe i jakościowe różnice pomiędzy przedprzemysłowymi i nowoczesnymi obciążeniami przyrody. Przekroczone są już niektóre granice planetarnych obciążeń przyrody, a w innych zakresach narastają różnorodne zagrożenia, chociaż wiele z nich nie zostało jeszcze skwantyfikowanych. Współczesne społeczeństwa i gospodarki wytwarzają bowiem różnorodne ryzyka wiążące się z ekonomicznym wykorzystaniem zasobów środowiska i niestabilnością procesów akumulacji kapitału czy zagrożeniami sytuacji pracobiorców. Możliwości ograniczania zjawisk kryzysowych wiążą się z pojawieniem koncepcji zrównoważonego rozwoju, globalnej regulacji, a także ekonomii zrównoważonej.

Słowa kluczowe: kryzysy gospodarcze i finansowe, współczesne wzorce akumulacji kapitału, globalne społeczeństwa ryzyka, koncepcje zrównoważonego rozwoju, globalnej regulacji, ekonomii zrównoważonej.

Summary: Nowadays there are various crises in economy, society and the environment. There are even such concepts as “global risk society” or “eternal crisis” as a description of the condition. A characteristic feature of the economy are still financial and economic crises that usually have a global nature. This situation is associated with the contemporary model of capital accumulation. The crisis of the European Union, which is between the concept of neoliberalism and the increase of nationalism in different EU countries, is characteristic. Its existing regulations are even threatened; and thus, its further development. Nowadays quantitative and qualitative differences between the pre-industrial and modern burdens of nature can be noticed. Some planetary boundaries of burdens of nature have already been exceeded; and in other areas there is a growing variety of threats, even though many of them have not yet been quantified. In fact, modern society and economy produce a variety of risks related to the efficient use of natural resources, instability processes of capital accumulation,

or threatening situations for employees. The possibilities of limiting the crisis phenomena are associated with the presence of the concept of sustainable development, global regulation, as well as the sustainable economy.

Keywords: economic and financial crises, contemporary patterns of capital accumulation, global risk society, concepts of sustainable development, global governance, sustainable economy.

1. Wstęp

Współcześnie mówić można o ciągle się utrzymującym kryzysie, który nie jest tylko „czystym” kryzysem gospodarczym, ale też kulturalnych, moralnych i ekologicznych fundamentów społeczeństw, a więc kryzysem współczesnych społeczeństw („wieczny kryzys”) [Müller, Graap 2012]. Przykładowo, rynki finansowe ulegają łatwo załamaniu w wyniku działania różnorodnych czynników [Müller, Graap 2012, s. 34, 255]. Współcześnie społeczeństwa określane są często jako „globalne społeczeństwa ryzyka”. Produkcji bogactwa społecznego towarzyszy bowiem wytwarzanie różnych form ryzyka. Nigdy jeszcze w historii człowieka nie występowały tak głębokie i wszechstronne ingerencje w przyrodzie i społeczeństwie [Weisman 2014]. Celem niniejszej pracy jest analiza globalnej sytuacji kryzysowej, zwłaszcza znaczenia kryzysów gospodarczych w warunkach współczesnego wzorca akumulacji kapitału i związanych z nim relacji społeczeństwo – środowisko, które dalekie są od zrównoważenia. Podstawowe zmiany dotyczą także ekonomii, gdzie współcześnie obok tradycyjnych szkół: podażowej i popytowej, rozwija się szybko ekonomia zrównoważonego rozwoju, określana jako ekonomia zrównoważona. Co więcej, potrzebę jej rozwoju i szerokiego wprowadzenia do praktyki gospodarczej i społeczno-kulturowej wykazał głęboki globalny kryzys ekonomiczny i finansowy w latach 2008–2010, którego różnorodne skutki utrzymują się zresztą do dzisiaj. Koncepcja „trwałego i zrównoważonego rozwoju” pojawiła się po raz pierwszy w ogólnym sformułowaniu w tzw. Raporcie Brundtland Komisji Środowiska i Rozwoju OZN w 1987 roku. Krytycznie ocenia się nadal niestabilność rynków finansowych i ich zagrożenie dla gospodarki i całego społeczeństwa. We współczesnych warunkach zagrożone jest też dalsze funkcjonowanie Unii Europejskiej, która podlega licznym kryzysom. Charakterystyczny jest także rozwój globalnego kryzysu środowiska i ukształtowanie się globalnego społeczeństwa ryzyka.

2. Kryzysy finansowe i gospodarcze w warunkach współczesnego wzorca kapitalizmu

Podjęcie regulacyjne rozróżnia w kapitalizmie trzy modele regulacji kapitalizmu: regulację w fazie powstawania kapitalizmu, regulację podczas powstawania i rozwoju sektora przemysłowego w XIX wieku aż do końca lat 30. XX wieku, a także

wszechstronną regulację podziału dochodów przy pojawieniu się szeregu kompromisów pomiędzy kapitałem i pracą, pomiędzy przedsiębiorcami, jak też pomiędzy państwem, obywatelami i kapitałem (państwo dobrobytu). Na określenie tego ostatniego okresu rozwoju gospodarki kapitalistycznej używano często pojęcia „społeczna gospodarka rynkowa”. Dynamika każdego wzorca akumulacyjnego polega na wielu technologicznych, społecznych i ekonomicznych prawidłowościach [Boyer 1988, s. 71]. Współczesna gospodarka dąży do ogólnego przekształcenia dóbr, zasobów, technologii, usług i wiedzy (intelektualne prawa własności) w towary. Takie „utowarowanie” jest podstawową cechą aktualnej fazy kapitalizmu [Zeller 2004, s. 81]. W tym sensie pojęcie globalizacji zawiera także uogólnienie dotychczasowej gospodarki towarowej.

Ekonomiczny rozwój współczesnych przedsiębiorstw, krajów i regionów można rozumieć tylko w kontekście ich powiązań z gospodarką amerykańską, co wykazał także kryzys finansowy i gospodarczy w 2008 roku [Enderlein 2009, s. 8–9]. Właśnie ten kryzys jest najważniejszym świadectwem braku dotąd trwałego i zrównoważonego rozwoju współczesnej globalnej gospodarki.

Można nawet mówić o ogromnej roli „globalnej ekonomii zawłaszczania”, a więc akumulacji kapitału przez takie jej współczesne formy, jak [Zeller (Hrsg.) 2004, s. 14]:

- różnorodne formy klasycznej akumulacji pierwotnej (masowego wywłaszczenia drobnych producentów w skali globalnej);
- nowoczesne formy powiększania i rozszerzania kapitalistycznych stosunków własności i produkcji (prywatyzacja usług publicznych i infrastruktury, systemów emerytalnych, ubezpieczeń społecznych);
- rozpowszechnione procesy oszustwa i grabieży przez wielkie koncerny (liczne skandale finansowe prowadzące do ruiny finansowej wielu przedsiębiorstw i obywateli), należy tutaj bardzo rozpowszechniony system unikania podatków przeliczanych na pracobiorców i konsumentów, a także nowych form funkcjonowania rynków finansowych: *fundusze hedgingowe*, *towarzystwa private equity*, jak też wciąż rozwijane *nowe produkty finansowe (derywaty)*;
- zawłaszczanie i przechwytywanie wartości ekonomicznych powstałych w innych dziedzinach wytwarzania (m.in. z innych przedsiębiorstw, regionów i krajów); także wyzysk krajów „Trzeciego Świata” i krajów znajdujących się na etapie transformacji systemowej;
- patentowanie i rozszerzanie się własności kapitalistycznej na przyrodę i wiedzę.

Kapitalizm rozwinął różnorodne mechanizmy „ekonomii wywłaszczenia”, które częściowo dotyczą samej istoty jego funkcjonowania. Można też stwierdzić, że „kapitalizacja przyrody i wiedzy naukowej należą do podstawowych cech aktualnej fazy rozwoju kapitalizmu w warunkach dominacji kapitału finansowego” [Zeller (Hrsg.) 2004, s. 17]. Wymienione tutaj formy akumulacji kapitału mają decydujące znaczenie w dzisiejszej fazie kapitalizmu dla procesów globalizacji, która stała się możliwa przez liberalizację, deregulację i prywatyzację gospodarki. Obecną fazę

kapitalizmu można określić jako globalną ekonomię wywłaszczenia. Harvey analizuje współczesną akumulację w kontekście kryzysu narodowej akumulacji i reprezentuje tezę, że przetrwanie kapitalizmu w dużym stopniu zależy od procesów współczesnej globalizacji [Harvey 2004, s. 184]. System finansowy staje się decydujący w koordynacji dynamiki akumulacji kapitału. Centralizacja władzy polityczno-ekonomicznej na rynkach finansowych prowadziła do powstania kompleksu „Wall-Street – Ministerstwo Finansów – MFW”, który posiada ogromną władzę finansową na świecie [Zeller (Hrsg.) 2004, s. 17].

Koncepcje zrównoważonego rozwoju i globalnego kierowania (*global governance*) stanowią poniekąd próbę ograniczenia sprzeczności i konfliktów w zakresie akumulacji współczesnego globalnego kapitalizmu. Natomiast program neoliberalnej ekonomii polega tylko na tym, aby poprawić warunki akumulacji kapitału i stworzyć optymalne instytucjonalne warunki ramowe dla zwiększenia zysków przez transnarodowe koncerny i związane z nimi elity ekonomiczne i polityczne.

Począwszy od kryzysu tulipanowego w latach 1635–1637, mniejsze i większe kryzysy finansowe są regularnym zjawiskiem kapitalizmu, chociaż były one w dużym stopniu ignorowane przez nowoczesną ekonomię. Chyba najbardziej znany podręcznik ekonomii, *Economics* P.A. Samuelsona i W.D. Nordhousa, który w ciągu pięćdziesięciu lat był sprzedawany w milionowych nakładach, nie uwzględnia nawet pojęcia kryzysu. Przy tym ekonomia wiąże się ściśle z polityką¹. Wielu ekonomistów stosuje współcześnie „ezoteryczne” modele matematyczne, gdzie ignoruje się wzajemne zależności w zakresie polityki i gospodarki, podczas gdy w gospodarce rozwijają się różnorodne bańki spekulacyjne, aby osiągnąć szybko i bez żadnych ograniczeń wysokie korzyści. Jest charakterystyczne, że: „Na aktualności zyskały dzieła takich ekonomistów, jak: Schumpeter, Hyman Minsky, Irving Fisher, a nawet Karol Marks. Ich nagły powrót do łask miał swoją wymowę i świadczył o powadze sytuacji, ponieważ wszyscy wymienieni zasłynęli ze swoich badań nad kapitalizmem upadającym pod ciężarem kryzysu” [Roubini, Mihm 2011, s. 58].

3. Unia Europejska jako regionalny projekt integracyjny – podstawowe aspekty kryzysu

Zapoczątkowanie procesu integracji w Europie Zachodniej w latach pięćdziesiątych uwarunkowane było ówczesną złożoną sytuacją gospodarczą i polityczną [Nuscheler 2012, s. 41 i n.], którą określała m.in. walka pomiędzy dwoma systemami społeczno-gospodarczymi, a także problem niemiecki, gdyż „Niemcy są największym

¹ [Otte 2009, s. 9–16]. W ujęciu M. Otte kryzys finansowy został wywołany przez system zorganizowanej nieodpowiedzialności. Co więcej, system „który doprowadził do kryzysu, nadal istnieje. Dlatego jest tylko kwestią czasu, aż rozwinie się następna bańka spekulacyjna” (s. 15). System ten obejmuje: bank emisyjny, banki inwestycyjne, politykę gospodarczą USA, banki hipoteczne, nabywców domów w USA, agencje ratingowe, towarzystwa kontroli gospodarki, politykę międzynarodową i pozaamerykańskie banki, czy wreszcie ekonomistów.

europejskim państwem narodowym stojącym przed starym dylematem: są zbyt małe, aby określać sytuację w Europie, i zbyt duże, aby podporządkować się Europie” [Hey 1994, s. 10]. Pojawia się problem: jak wygląda sytuacja polityczna w Europie. Wydaje się, że można zgodzić się z opinią, że „rzeczywistość nowej Europy składa się z kwitnącego »jądra« i »zubożałych peryferii«” [Kundnani, Guérot, Miskimmon 2015, s. 15]. Stąd też: „Dynamika w obrębie UE koncentruje się na Niemczech, ponieważ państwa członkowskie reprezentują w swoich relacjach do Republiki Federalnej mieszankę z poszukiwania oparcia i tworzenia do niej przeciwwagi” [Kundnani, Guérot, Miskimmon 2015]. Próbę oceny roli Niemiec w Unii Europejskiej podjął H. Münkler. Według niego Niemcy muszą być wolne od populizmu, który narasta w innych krajach Europy [Münkler 2015, s. 164].

W procesach integracji przeważają jednak czynniki wynikające z procesów globalizacji gospodarki. Doprowadziło to do powstania wspólnego rynku europejskiego opartego głównie na tzw. negatywnej integracji, a więc usunięciu przeszkód w rozwoju swobodnej wymiany gospodarczej. W praktyce duże znaczenie mają dziedziny polityki Unii Europejskiej określane jako wspólne polityki, za które jest ona w pełni odpowiedzialna, a państwa członkowskie tracą w tym zakresie swoją dotychczasową kompetencję (pełną suwerenność) [Hey 2004, s. 16 i n.].

Dotychczasowa integracja europejska opiera się prawie wyłącznie na korzyściach integracyjnych dla gospodarki i jej części zorientowanej na międzynarodowy rynek europejski (i światowy). Jeśli dołączy się jeszcze opozycja zorientowana nacjonalistycznie, to wtedy Wspólnota Europejska może być nawet zagrożona w dalszym swoim istnieniu. Toteż: „Dzisiejszą Europę po pół wieku integracji można określić jako prowizorium systemowe, tj. jako przestrzeń rynkową bez jasnych celów politycznych i społecznych”². Już M. Lefebvre zauważył, że: „Konstytucja Europejska wzmocniłaby koherencję i możliwości działania polityki zagranicznej UE. Jednakże nie zmieniłaby charakteru jej polityki zagranicznej, która nadal polega na politycznej woli państw członkowskich” [Lefebvre 2004, s. 51]. Wprowadzenie wspólnej waluty wzmocniło działania na rzecz unii politycznej, a także może prowadzić do swoistej formy europejskiego federalizmu, przy utrzymaniu państw narodowych. Niestety globalny kryzys gospodarczy i finansowy – w wielu krajach europejskich – doprowadził do kryzysu wspólnej waluty euro i narastania kryzysu zadłużenia. Napływ do Europy uchodźców z krajów objętych wojną doprowadził do głębokiego kryzysu Unii Europejskiej.

Na podstawowe pytanie, czym jest projekt europejski, można odpowiedzieć w sposób następujący: „Jest to nazwa dla konglomeratu interesów, które znajdują swój wyraz organizacyjny w Unii Europejskiej. Jest to pojęcie, które dopuszcza różnorodne interpretacje pełne skojarzeń, ale treściowo pozostaje nadal nieokreślone” [Toibin

² [Koch 1997, s. 216]. W literaturze dyskutuje się problem tzw. finalności, celu ostatecznego rozwoju Unii Europejskiej (Zjednoczone Stany Europy *versus* związek państw). Por. [Grosse Hüttmann, Wehling 2009, s. 156].

2004, s. 925]. Zahamowanie tendencji integracyjnych w Europie grozi ogromnymi perturbacjami ekonomicznymi i społecznymi, zwłaszcza w obliczu rozwoju neoimperialnej polityki Rosji, a także masowego napływu uchodźców i rozwoju globalnego terroryzmu (uwarunkowanego istnieniem tzw. państwa islamskiego).

4. Globalny kryzys środowiska i rozwój globalnego społeczeństwa ryzyka

Współcześnie mogą być stwierdzone ilościowe i jakościowe różnice pomiędzy przedprzemysłowymi i nowoczesnymi obciążeniami przyrody. Żyjemy tymczasem w radykalnie zmienionym świecie ukształtowanym przez samego człowieka. Współczesną epokę w historii Ziemi określa się nawet jako „antropocen” [Crutzen i in. (Hrsg.) 2011]. Występują też ogromne różnice pomiędzy nowoczesnymi obciążeniami środowiska i pochodzącymi z okresu przedprzemysłowego: *uniwersalna zmiana zamiast punktowych problemów* – w okresie przedprzemysłowym szkody środowiskowe miały charakter lokalny, a obecnie występują szkody środowiska w dużym zakresie przestrzennym, a nawet globalnie; *kompleksowe zamiast prostych oddziaływań*, przykładowo współczesne szkody leśne i rolnicze mają bardzo zróżnicowane przyczyny; wiele współczesnych zagrożeń przyrody; można je stwierdzić tylko *na podstawie naukowych metod analizy* (np. wiele gazów, metale ciężkie, promieniowanie radioaktywne); *nieodwracalne uszkodzenia zamiast krótkookresowych problemów środowiska* – w przeszłości następowała szybka regeneracja, a obecnie zmiany są często nieodwracalne, np. szybkie wymieranie gatunków czy zmiany struktury chemicznej atmosfery.

Jako globalne problemy (zmiany) środowiska rozumie się ogólnie „zmiany atmosfery, oceanów i obszarów lądowych, które charakteryzują się tym, że ich przyczyny trzeba bezpośrednio albo pośrednio przypisać ludzkim działaniom, przez co powstają negatywne oddziaływania na naturalne procesy przemiany materii, które rozwijają się w wodnych i lądowych wspólnotach życia, a także w gospodarce i społeczeństwie, a ich przezwyciężenie wymaga międzynarodowych uzgodnień (kooperacji)” [Simonis 1995, s. 47]. Ogólnie do globalnych zagrożeń bezpieczeństwa ekologicznego zalicza się – według Simonisa [2015, s. 63] – zmianę klimatu, uszkodzenie warstwy ozonowej, zagrożenia lasów i różnorodności biologicznej, zagrożenia gleb i wód, niebezpieczne odpady, nowe nieznanne dotąd zagrożenia dla zdrowia i życia człowieka. Wzrasta niebezpieczeństwo nieodwracalnych szkód, które ograniczą możliwość zamieszkania Ziemi. W zakresie tych problemów pracę podjęła międzynarodowa grupa badaczy pod kierunkiem Johana Rockströma [Gerten, Schellhuber 2015, s. 12–19]. Wskazują oni planetarną granicę w dziewięciu ekologicznych wymiarach. Siedem z nich zostało już konkretnie zbadanych, a w zakresie trzech z nich zostały już przekroczone planetarne granice: zmiana klimatu, utrata bioróżnorodności, zmiana cyklu azotowego.

Tabela 1. Planetarne granice i ich przekroczenia

Wymiar	Granica planetarna wielkości	Przekroczenie granic obciążeń
Zmiana klimatyczna	CO ₂ – koncentracja w troposferze albo zakres promieniowania W/m ²)	tak
Bioróżnorodność	wskaźnik wymierania	tak
Cykle biogeochemiczne	azot pobrany z atmosfery odkładanie się fosforu w oceanach	tak nie
Zakwaszenie oceanów	średnie globalne nasycenie aragonitem w górnej warstwie wody (jednostki omega)	nie
Użycie wody słodkiej	globalne zużycie wody	nie
Wykorzystanie ziemi	wielkość ziemi przekształcanej w użytki rolne	nie
Zmniejszanie warstwy ozonu	stratosferyczna koncentracja ozonu	poprawa
Aerozole		jeszcze nie skwantyfikowane
Obciążenie substancjami chemicznymi		jeszcze nie skwantyfikowane

Źródło: [Gerten, Schellnhuber 2015, s. 12–14].

W ujęciu globalnym proces zrównoważonego rozwoju wymaga uwzględnienia następujących założeń jako podstawy działania człowieka w biosferze:

- Ziemia jako otwarty termodynamicznie, ale nierosnący fizycznie system. Przy tym gospodarka stanowi tylko subsystem biosfery.
- Wzorzec zrównoważonego systemu z wysoką jakością życia dla wszystkich mieszkańców Ziemi (nie tylko ludzi, a także pozostałych gatunków) w obrębie granic globalnego ekosystemu.
- Analiza kompleksowych systemów, takich jak Ziemi, łączy się z dużą niepewnością, której nie można nadal zapobiegać.
- Elastyczne i możliwe do praktycznego przeprowadzenia strategię działań wymagające głębszego zrozumienia systemu globalnego i systemów lokalnych (ekosystemów), a także funkcjonowania gospodarki i społeczeństwa [Binswanger 2010].
- Możliwości funkcjonowania biosfery są – w dużym stopniu – zabezpieczone przez dotąd jeszcze niewykorzystane antropogenicznie ekosystemy.

Współcześnie produkcja bogactwa społecznego wiąże się ze społecznym wytwarzaniem ryzyka. W „społeczeństwach ryzyka” sytuacje katastrofy technicznej stają się zjawiskami niejako normalnymi, a Ch. Perrow mówi nawet o „normalnych katastrofach” jako o sytuacji technicznej wynikającej ze stosowania tzw. wysoce zaawansowanych technologii [Perrow 1988]. Dlatego też obecnie pojawia się „prawdziwa i systematycznie zaostrzająca się sprzeczność pomiędzy interesami posiadania i zysku, które napędzają proces uprzemysłowienia, a jego różnorodnymi narastającymi konsekwencjami zagrażającymi też posiadaniu i zyskom (nie mówiąc o posiadaniu i radości życia)” [Beck 2002]. Współczesna sytuacja ekologiczna i spo-

łeczna nie daje żadnych podstaw do optymizmu, a bardziej prawdopodobna wydaje się globalna katastrofa ekologiczna i społeczna niż realizacja homeostatycznej funkcji naszego gatunku [Wierciński 1995], która umożliwiłaby utrzymanie biosfery i cywilizacji ludzkiej nawet w ciągu kilku milionów lat (idea noosfery). Można więc stwierdzić, że „społeczeństwo industrialne [...] systematycznie kwestionuje samo siebie i produkuje zagrożenia przez potęgowanie ryzyka i jego ekonomiczne wykorzystanie” [Beck 2002, s. 74].

W procesie modernizacji w coraz większym stopniu uwalniane są także siły destrukcyjne, i to w takim zakresie, wobec którego ludzka wyobraźnia staje się bezradna [Beck 2002, s. 29]. Co więcej, niepohamowana produkcja ryzyka w sposób immanentny „żeruje” na zasadzie wydajności ekonomicznej, na którą skierowana jest naukowa racjonalność. Wywiera ona ogromny negatywny wpływ na przyrodę, a także na zdrowie konsumentów. W społeczeństwie ryzyka sytuacja konsumenta staje się wyjątkowo trudna [Beck 2002, s. 47]. U. Beck bardzo surowo ocenia sytuację nauki w globalnym społeczeństwie ryzyka: „Nauka stała się zarządcą światowego skażenia ludzi i natury” [Beck 2002, 90]. Neoklasyczna ekonomia środowiska nie potrafiła dotąd zahamować procesu niszczenia środowiska. Stąd też rozwinęła się ekonomia ekologiczna jako krytyka jej dotychczasowych założeń. Powiązanie podstawowych założeń ekonomii ekologicznej i neoklasycznej ekonomii środowiska – jako określonej syntezy – prowadzi do rozwoju ekonomii zrównoważonej [Rogall 2009; Kośmicki 2010].

5. W kierunku zrównoważonej gospodarki rynkowej

Można się zgodzić z twierdzeniem, że: „Potrzebujemy nowej równowagi pomiędzy państwem, rynkiem i społeczeństwem – a jest oczywiste, że państwo, jak i społeczeństwo, muszą otrzymać większe znaczenie”³. Nawiązując do J. Stiglitz, można stwierdzić, że: „rynków znajdują się w centrum każdej efektywnej gospodarki, jednakże nie mogą one prawidłowo funkcjonować jedynie na podstawie własnych sił [...]. Gospodarki potrzebują równowagi pomiędzy rynkiem i państwem – z ważnym wkładem instytucji niezależnych od rynków i państwa” [Stiglitz 2010, s. 10]. Stąd też Stiglitz domaga się nowego modelu gospodarki, którego celem byłoby zrównoważone gospodarowanie [Stiglitz 2010, s. 250]. Zadania zrównoważonej gospodarki rynkowej wiążą się z ograniczeniem zawodności rynków i zrównoważonym kształtowaniu gospodarek. Należy wymienić tutaj następujące cele zrównoważonych gospodarek rynkowych⁴:

³ [Dullien, Herr, Kellermann 2009, s. 16]. Według stwierdzenia D. Harveya: „Możemy zatem interpretować neoliberalizację albo jako *utopijne* przedsięwzięcie nastawione na realizację pewnej teoretycznej koncepcji reorganizacji światowego kapitalizmu, albo jako przedsięwzięcie polityczne, obliczone na odbudowę warunków sprzyjających akumulacji kapitału i restauracji władzy elit ekonomicznych”. Por. też [Harvey 2008, s. 29].

⁴ Por. [Rogall 2013, s. 156–157] (H. Rogall wykorzystał tutaj m.in. prace J. Stiglitz, a także znany podręcznik P. Samuelsona i W. Nordhaus). Por. też [Rademacher, Beyer 2011].

- zrównoważone wykorzystanie zasobów naturalnych (łącznie z obniżeniem ich wykorzystania);
- zwalczanie kryzysów gospodarczych i finansowych, a także bezrobocia;
- stabilne ceny i rynki finansowe;
- wystarczające wyposażenie społeczeństw w dobra merytoryczne i zdolne do funkcjonowania budżety państw;
- zahamowanie błędnych tendencji rozwojowych w gospodarce i polityce;
- bardziej sprawiedliwy podział dochodów i majątków, ograniczenie zakresu ubóstwa;
- zapobieganie ograniczeniom konkurencji i manipulacjom konsumentami;
- równowaga bilansów płatniczych.

Można przeciwstawić podstawowe różnice pomiędzy dotychczasową tradycyjną gospodarką a zrównoważoną gospodarką rynkową (tab. 2). Dotyczą one takich cech, jak: podstawy etyczne, stopień zrównoważenia i przyczyny nadmiernego wykorzystania zasobów, mechanizmy alokacji, zakres ingerencji państwa czy realizowane cele społeczno-ekonomiczne.

Tabela 2. Neoliberalna (tradycyjna) *versus* zrównoważona gospodarka rynkowa

Charakterystyka	Neoliberalna gospodarka rynkowa	Zrównoważona gospodarka rynkowa
1. Podstawy etyczne	stosunki konkurencyjne	sprawiedliwość, odpowiedzialność, zapobieganie, trwałość, umiarkowanie
2. Stopień zrównoważenia, przyczyna nadmiernego wykorzystania zasobów	nie jest tematyzowana, nie istnieje nadmierne wykorzystanie, ponieważ istnieje substytucja	mocny czynniki społeczno-ekonomiczne
3. Mechanizm alokacji	mechanizm rynkowy (ceny, konkurencja)	zastosowanie różnorodnych instrumentów dla osiągnięcia systemu celów
4. Ingerencja państwa	tylko bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne	przy zawodności rynku do osiągnięcia systemu celów
5. Cele	maksymalizacja zysków i użyteczności	pokrycie kosztów i odpowiedni zysk, wysokie ekologiczne, ekonomiczne i społeczno-kulturowe standardy w ramach pojemności środowiska

Źródło: zestawienie na podstawie [Rogall 2013, s. 161].

Coraz mniej ludzi wierzy – w wielu krajach – w „samouleczające się siły rynku”, które mogłyby działać w warunkach kryzysu gospodarczego i finansowego.

6. Podsumowanie rozważań

Współczesne gospodarki i społeczeństwa charakteryzują się już globalną sytuacją kryzysową. Stąd też pojawia się podstawowy problem, czy możliwy jest zrównoważony rozwój gospodarki i społeczeństwa i możliwa globalna regulacja. Można tutaj wskazać następujące wnioski:

- degradacja przyrody i obciążenia środowiska osiągnęły poziom, który nie był nigdy znany w historii społeczeństw; stąd też współczesny etap relacji społeczeństwo–środowisko określa się jako „antropocen”;
- większość rozważań o zrównoważonym rozwoju dotyczy płaszczyzny lokalnej i regionalnej, a także rozważań na poziomie globalnego systemu – jest on też ważny dla płaszczyzny narodowej i płaszczyzny europejskiej;
- współcześnie kształtuje się ekonomia zrównoważona, która ma charakter transdyscyplinarny, łącząc naukę z ochroną przyrody i z implikacjami dla procesów gospodarowania i warunków życia dla pracobiorców;
- współczesna koncepcja ochrony przyrody odchodzi od „idealnych” stanów przyrody na rzecz zachowania procesów przyrodniczych, utrzymania świadczeń ekosystemów, wprowadzenia wzorca zrównoważonego rozwoju gospodarki i społeczeństwa;
- w zakresie funkcjonowania biosfery stają się widoczne ograniczenia gospodarowania na poziomie globalnym – dotyczy to m.in. zmiany klimatycznej, bioróżnorodności, cykliw biogeochemicznych; przy tym gospodarka stanowi tylko subsystem biosfery.

Wprowadzenie zasad zrównoważonego rozwoju wymagać będzie działań na poziomie globalnym, działań na pozostałych płaszczyznach w zakresie ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju.

Literatura

- Beck U., 2002, *Spoleczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, tłum. S. Cieśla, Scholar, Warszawa.
- Binswanger H., 2010, *Vorwärts zur Mässigung: Perspektiven einer nachhaltigen Wirtschaft*, Murmann, Hamburg.
- Boyer R., 1988, *Technical change an the theory of “regulation”*, [w:] *Technical Change and Economic Theory*, eds. G. Dosi et al., London.
- Crutzen P.J. et al. (Hrsg.), 2011, *Das Raumschiff Erde hat keinen Notausgang*, Suhrkamp, Berlin.
- Dullien S., Herr H., Kellermann H., 2009, *Der gute Kapitalismus*, Universitätsverlag, Bielefeld.
- Enderlein H., 2009, *Global Governance der internationalen Finanzmärkte*, Das Parlament. Beilage zur Wochenzeitung. Aus Politik und Zeitgeschichte, Nr. 8, s. 5–9.
- Gerten D., Schellnhuber H., 2015, *Planetäre Grenzen, globale Entwicklung*, [w:] *Gesucht: Weltumweltpolitik Herausforderungen im Anthropozän*, Hrsg. H. Leitschuh, G. Michelsen, U.E. Simonis, J. Sommer, E.U. von Weizsäcker, Jahrbuch Ökologie 2016, Hirzel, Stuttgart.
- Grosse Hüttmann M., Wehling H.G., 2009, *Das Europalexikon. Begriffe, Namen, Institutionen*, Dietz, Bonn.

- Harvey D., 2004, *Die Geographie des neuen Imperialismus: Akkumulation durch Enteignung*, [w:] *Die globale Enteignungsökonomie*, Hrsg. Ch. Zeller, Westfälisches Dampfboot, Münster.
- Harvey D., 2008, *Neoliberalizm. Historia katastrofy*, Książka i Prasa, Warszawa.
- Hey Ch., 1994, *Umweltpolitik in Europa. Fehler, Risiken, Chancen*, tłum. J.P. Listwan, Beck, München.
- Hey Ch., 2004, *Die europäische Umweltpolitik des 25. Jahrbuch Ökologie 2005*, München.
- Koch C., 1997, *Das Ende des Selbstbetruges. Europa braucht eine Verfassung*, Hanser, München–Wien.
- Kośmicki E., 2010, *Zrównoważony rozwój w warunkach globalizacji gospodarki*, Ekonomia i Środowisko, Białystok–Poznań.
- Kundnani H., Guérot U., Miskimmon A., 2015, *Deutschland in Europa. Drei Perspektiven 2015*, Das Parlament. Beilage zur Wochenzeitung. Aus Politik und Zeitgeschichte, Nr. 52, s. 12–28.
- Lefebvre M., 2004, *Ist ein politisches Europa noch möglich?*, Neue Gesellschaft. Frankfurter Hefte, Nr. 2.
- Müller A., Graap T., 2012, *Die ewige Krise. Warum wir aus der (Wirtschafts-) Krise nicht herauskommen*, Metropolis, Marburg.
- Münkler H., 2015, *Macht in der Mitte. Die neuen Aufgaben Deutschlands in Europa*, VSA, Hamburg.
- Nuscheler F., 2012, *Lern –und Arbeitsbuch. Entwicklungspolitik*, 7. Aufl., Dietz, Bonn.
- Otte M., 2009, *Die Finanzkrise und das Versagen der modernen Ökonomie*, Das Parlament. Beilage zur Wochenzeitung. Aus Politik und Zeitgeschichte, Nr. 52.
- Perrow Ch., 1988, *Normale Katastrophen*, Campus, Frankfurt am Main.
- Rademacher F.J., Beyer B., 2011, *Welt mit Zukunft – Die ökosoziale Perspektive*, 2. Aufl., Rowohlt, Hamburg.
- Rogall H., 2009, *Nachhaltige Ökonomie. Ökonomische Theorie und Praxis einer Nachhaltigen Entwicklung*, Metropolis, Marburg.
- Rogall H., 2013, *Volkswirtschaftslehre für Sozialwissenschaftler. Einführung in eine zukunftsfähige Wirtschaftslehre*, 2. Aufl., Springer Fachmedien, Wiesbaden.
- Roubini N., Mihm S., 2011, *Ekonomia kryzysu*, tłum. R. Mitoraj, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Simonis U.E., 1995, *Umweltpolitik*, [w:] *Handbuch zur Umweltökonomie*, Hrsg. M. Junkernheinrich, P. Klemmer, G.R. Wagner, Analytica, Berlin.
- Simonis U.E., 2015, *Globale Umweltregime im Test: Ozon-, Klima-, Biodiversitäts-, Stoff- und Abfallpolitik*, [w:] *Gesucht: Weltumweltpolitik. Herausforderungen im Antropozän*, Hrsg. H. Leitschuh, G. Michelsen, U.E. Simonis, J. Sommer, E.U. von Weizsäcker, Jahrbuch Ökologie 2016, Hirzel, Stuttgart.
- Stiglitz J., 1999, *Volkswirtschaftslehre*, 2. Aufl., Vahlen, München.
- Stiglitz J., 2010, *Im freien Fall: Vom Versagen der Märkte zur Neuordnung der Weltwirtschaft*, tłum. T. Schmidt, Siedler, München, s. 10 (oryginał: *Freefall: America, Free Markets and the Sinking of World Economy*, W.W. Norton, New York 2010).
- Toibin C., 2004, *Die Zukunft Europa*, Universitas, Nr. 9.
- Weisman A., 2014, *Countdown. Hat die Erde eine Zukunft?*, Deutsche Ausgabe, Piper, München–Zürich.
- Wierciński A., 1995, *Magia i religia. Szkice antropologii religii*, Nomos, Kraków.
- Zeller Ch., 2004, *Ein neuer Kapitalismus und ein neuer Imperialismus*, [w:] *Die globale Enteignungsökonomie*, Hrsg. Ch. Zeller, Westfälisches Dampfboot, Münster.
- Zeller Ch. (Hrsg.), 2004, *Die globale Enteignungsökonomie*, Westfälisches Dampfboot, Münster.